

วิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Analysis of the Sammasana in Theravada Buddhist Scriptures

การดี ตั้งจิตชัชวาล
Paradee Tangjitchatchawal

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.
E-mail: palidanamsenaa12@gmail.com

บทคัดย่อ

สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยสภาวะ หมายถึง ปัญญาที่ย่อธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีสภาวะที่สูงมาก คือ มีปัญญาที่ย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน การกำหนดสภาวะธรรมที่ปรากฏในชั้น 5 อันเกิดจากสัมผัสทั้งอายตนะภายนอก ภายใน ทั้งในสัญญา เจตนา ตัณหา วิตก วิचार ในรูป รส กลิ่น เสียง ธรรมารมณ์ หรือสภาวะธรรมที่ปรากฏในธาตุ กสิณ อาการ 32 ปสาท อารมณ์ ธาตุ อินทรีย์ ในภพที่หยาบ ปานกลาง ละเอียด แม้นในฌาน สมาบัติ ในปัจจุจกสมุปปาทที่ควรรู้อย่างยิ่ง และเข้าถึงอริยสัจ 4 อีกทั้งสภาวะธรรมในการพิจารณาความไม่เที่ยง 50 อาการ (อนิจจานุปัสสนา) การพิจารณาเห็นทุกข์ 125 อาการ (ทุกขานุปัสสนา) การพิจารณาเห็นอนัตตา 25 อาการ (อนัตตานุปัสสนา) รวม 200 อาการ การพิจารณาความเบื่อหน่าย (นิพพิทานุปัสสนา) การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด (วิราจานุปัสสนา) การพิจารณาเห็นความดับ (นิโรธานุปัสสนา) การพิจารณาเห็นความสลесคืน (ปฏินิสสัคคานุปัสสนา) ว่าเป็นที่ควรรู้อย่างยิ่ง หรือกล่าวตรง ๆ ว่า สัมมสนญาณมีทั้งสมณะและวิปัสสนาที่อาศัยกันและกันได้อย่างสมบูรณ์ สัมมสนญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เมื่อทำตามขั้นตอนที่กล่าวมาอย่างถูกต้องแล้ว จักสามารถหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามจักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้ ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และบททบทวนเอกสารงานวิจัยมีความสอดคล้องกันทั้งสิ้น

คำสำคัญ: สัมมสนญาณ; พระพุทธศาสนาเถรวาท; อริยสัจ 4

Abstract

Samsamsana in Theravada Buddhism refers to wisdom that summarizes all dharmas. which has a very high state, that is, having the wisdom to summarize all dhammas of the past, future, and present, determining the state of dhamma that appears in the five aggregates arising from the senses of both the external and internal senses, including perception, intention, desire, thought, and consideration of form, taste, smell, and sound. Dhamma-mana or state of nature that appears in the 32 elements, Kasina, symptoms, Pasada, emotions, elements, Indriyas in the rough, medium, and subtle worlds, even in the jhana, samapati, and in the paticcasamuppada that should be known more. and reach The Four Noble Truths, as well as the state of contemplating 50 symptoms of impermanence (Aniccanupassana), contemplating 125 symptoms of suffering (Dukkhanupassana), and contemplating 25 symptoms of anatta (Anattanupa). Sasana) totaling 200 symptoms, contemplating boredom (nippitanupassana), contemplating relief from

lust (Wirakanupassana) contemplating cessation (Nirothanupassana) Consideration of renunciation. (Patinissakkanupassana) that it is very important to know, or to put it bluntly, that Samasanañña has both samatha and vipassana that complement each other perfectly. Seminar on the practice of Vipassana meditation When the aforementioned steps are followed correctly, one will be able to descend into Sammattaniyam and will be able to realize Sotapattiphala, Sakadagamiphala, Anagamiphala, or Arahattaphala. In the Visuddhimagga scripture and the reviews of research documents are all consistent.

Keywords: Samsamsana; Theravada Buddhism; The Four Noble Truths

บทนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับ พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่หมู่ภิกษุว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนในอริยสัจ ดังนั้นเมื่อใด ความรู้เห็นตามความเป็นจริงของเราหมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมญาณที่ปรากฏแก่อริยบุคคลที่ได้ปฏิบัติตามหลักในการ หยั่งรู้ในอริยสัจ ซึ่งมีญาณในการหยั่งรู้ในอริยสัจแต่ละอย่าง (สัจญาณ) ญาณในการหยั่งรู้กิจในอริยสัจ (กิจญาณ) ญาณในการหยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ (กตญาณ) เมื่อผู้ปฏิบัติได้เจริญวิปัสสนาภาวนาจนเข้าใจกิจในอริยสัจดีแล้ว ก็พึงกำหนดรู้จนวิปัสสนาญาณปรากฏเกิดขึ้นตามลำดับของวิปัสสนาญาณ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาญาณที่เกิดจากการพิจารณาเห็นขั้น 5 โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา โดยมีระดับของปัญญาเป็นขั้น ๆ ไป ที่พบในพระสูตรต่าง ๆ นั้นมีจำนวนไม่เท่ากัน เนื่องด้วยพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมตามสติปัญญาของผู้ฟังที่จะพึงเข้าใจได้ และสามารถนำไปปฏิบัติตามได้ผลจริง (พระครูพิพิธธรรมาภิชาต, 2564) ในพระสูตรบางพระสูตรนั้นได้ทรงตรัสวิปัสสนาญาณ 1 ข้อบ้าง 2 ข้อบ้าง 3 ข้อบ้าง 4 ข้อบ้าง เป็นต้น เช่น วิปัสสนาญาณข้อที่ 3 คือ ทรงแสดง สัมมสนญาณ ที่มาในสัมมสนญาณนิเทศ และทรงแสดงสัมมสนญาณนิเทศ ที่มาในอุทยัพพยานิเทศ เป็นต้น วิปัสสนาญาณนั้นนับว่า เป็นผลของวิปัสสนากัมมัฏฐาน หมายถึง ปัญญาที่กำหนดรู้จนประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ของรูปนาม ขั้น 5 ด้วยการอาศัยวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือสติปัญญา ซึ่งเป็นฐานแห่งการฝึกฝนในการปฏิบัติ เพื่อให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นไปตามลำดับ จนสามารถเดินทางที่ตรงไปสู่พระนิพพาน การปฏิบัติวิปัสสนามีประโยชน์ในการควบคุมสภาพจิตใจ ทำให้มีร่างกายและจิตใจปลอดโปร่ง เป็นสมาธิ ลดละพฤติกรรมต่างๆ ที่ผิดพลาดลงไปได้ (พระสุจินตนิเทศ หนูชูสิทธิ์สกุล, 2568) และประโยชน์ของการฝึกฝนสามารถนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสแหล่งเรียนรู้และสามารถเพิ่มทักษะในการนำไปปฏิบัติได้จริง (พระมหาประทีป สุขเสน และ วิโรจน์ คุ่มครอง, 2566) เมื่อเข้าใจแล้วจึงลงมือปฏิบัติคือทดลองฝึกปฏิบัติตามที่ได้อ่านมา และการปฏิบัตินี้จะนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง การบูรณาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาพฤติกรรมของตนเองได้อย่างเหมาะสม (Damnoen &

Somruay Pindon, 2025) อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่ทุกคนสามารถพัฒนาตนเอง (Klomkul et al., 2023)

สัมมสนญาณในวิปัสสนาญาณ 16 (โสฬสญาณ) เป็นปัญญาที่กำหนดรณนามรูป ซึ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เรียกว่า สัมมสนญาณ คือ ญาณที่พิจารณากำหนด เป็นปัญญาพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป นับว่าเป็นปัญญารู้เห็นทุกขสัจและสมุทยสัจ

วิปัสสนาญาณ 16 กับญาณ 73 โดยย่อ

ญาณนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ว่า “น ตสฺส อภิภูมิมิตฺติ กิญจิ โสโธ อวิญญาตมชานิตัพพ สัพพ อภิญญาสิ ยทฺธิ เณยฺย ตถาคโตะ เตน (สมเยน) สมฺนตจกฺขุติ ฯ” แปลความว่า “สิ่งใด ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้นไม่ทรงเห็นไม่มีเลย อนึ่งธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้ พระพุทธญาณไม่รู้จักก็ไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตได้ทรงทราบธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่ามีพระสมันตจักขุ”

ญาณที่ 1 นามรูปปริจเฉทญาณ

ญาณที่ 2 ปัจจัยปริคคหญาณ (ญาณที่ 4 ในญาณ 73) คือ ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่า ัมมัญญิตติญาณ (ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม)

ญาณที่ 3 สัมมสนญาณ (ญาณที่ 5 ในญาณ 73) คือ ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม)

ญาณที่ 4 อุทยัพพญาณ (ญาณที่ 6 ในญาณ 73) คือปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่าอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับ)

ญาณที่ 5 ฌักขณญาณ (ญาณที่ 7 ในญาณ 73) คือปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่าวิปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ)

ญาณที่ 6 ภยญาณ ญาณที่ 7 อาทีนวญาณ ญาณที่ 8 นิพพิทาญาณ (รวมเป็นญาณที่ 8 ในญาณ 73) คือปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัย ชื่อว่าอาทีนวญาณ (ญาณที่คำนึงเห็นโทษ)

ญาณที่ 9 มุญจิตุกัมมตญาณ ญาณที่ 10. ปฏิสังขยาญาณ ญาณที่ 11 สังขารุเบกขาญาณ (รวมเป็นญาณที่ 9 ในญาณ 73) ปัญญาที่ปรารภจะพ้นไป พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ ชื่อว่าสังขารุเบกขาญาณ (ญาณที่เป็นกลางต่อสังขาร)

ญาณที่ 12 อนุโลมญาณ (ญาณที่ 41 ในญาณ 73) ปัญญาที่รู้ชัดชื่อว่าขันติญาณ (ญาณในธรรมที่พอใจ)

ญาณที่ 13 โคตรภูญาณ (ญาณที่ 10 ในญาณ 73) ปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิमितภายนอก ชื่อว่าโคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร)

ญาณที่ 14 มัคคญาณ (ญาณที่ 11 ในญาณ 73) ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสชั้นและจากนิमितภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค)

ญาณที่ 15 ผลญาณ (ญาณที่ 12 ในญาณ 73) ปัญญาที่หยุดความพยายาม ชื่อว่าผลญาณ (ญาณในอริยผล)

ญาณที่ 16 ปัจจเวกชนญาณ (ญาณที่ 14 ในญาณ 73) ปัญญาในการเห็นธรรมที่มาร่วมกันในขณะที่นั้น ชื่อว่าปัจจเวกชนญาณ (ญาณในการพิจารณาทบทวน)

ในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสามารถเกิดปัญญาญาณ (วิปัสสนาญาณ) ตั้งแต่ญาณต้น มีรูปนามเป็นอารมณ์ เห็นรูปนามประจักษ์ชัดสามารถแยกรูปนามเป็นอารมณ์ เห็นรูปนามเป็นคนละอันกันอาศัยกันอยู่ เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน และเห็นรูปนามมีการเกิดพร้อมกับดับไปพร้อมกัน เห็นสภาวะธรรมที่เกิดและดับแห่งรูปนาม ทั้งดีและไม่ดีเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เรียกว่า สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณแม้ไม่ใช่ญาณที่ปรากฏเป็นลำดับแรก แต่เป็นญาณที่เกิดขึ้นเองโดยพิจารณาไตรลักษณ์ของรูปนามทั้งหมดหลังจากได้หยั่งเห็นไตรลักษณ์ของรูปนามปัจจุบันอย่างชัดเจน ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยเรื่อง “วิเคราะห์สัมมสนญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” โดยการศึกษาและวิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์สัมมสนญาณในปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏอยู่ตามความเป็นจริง จนเข้าถึงวิปัสสนาญาณตามลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อวิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การทบทวนวรรณกรรม

ในการวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนเอกสาร ตำราวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) (2562) ท่านกล่าวว่า สัมมสนญาณ คือ ปัญญาพิจารณาความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน หลังจากเห็นประจักษ์พระไตรลักษณ์นั้นแล้ว หมายความว่า ผู้ที่รู้เห็นความไม่เที่ยงเป็นต้นจากประสบการณ์ของตนแล้ว ย่อมอนุมานรู้ลักษณะดังกล่าวของรูปนามที่ตนมิได้เห็นประจักษ์ จะเห็นว่าเมื่อปฏิบัติถึงที่สุดของปัจจุยปริคคญาณ แล้วย่อมสามารถมองเห็นความเกิดดับของนามรูปที่กำลังกำหนดอยู่ในปัจจุบันได้ชัดเจนมาก คือมองเห็นว่า นามรูปเกิดขึ้นประเดี๋ยวเดียวก็ดับไปอย่างรวดเร็ว และเกิดความพึงพอใจว่า “นามรูป ที่กำหนดนี้ เนื่องจากเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เนื่องจากถูกสภาพความเกิด-ดับก่อดันอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นทุกข์ ไม่ใช่สุข และเนื่องจากไม่เป็นไปตามอำนาจของใคร ๆ จึงไม่ใช่อดีต ไม่ใช่ตัวตนที่ผู้คนหลงยึด” พร้อมกันนี้ก็จะเข้าใจว่า ที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นความจริง ที่ไม่ใช่อดีต หรือไม่มีอดีต ก็เป็นความจริง” จะพิจารณาเห็นเพียงครั้งเดียวหรือหลายครั้งก็ตาม เมื่อได้เปรียบเทียบกับนามรูปที่ตนเห็นประจักษ์ตามสภาพความจริงแล้วย่อมสามารถรู้ได้ว่า “แม้นามรูปทั้งหมด คือทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ล้วนแต่มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดล่วงสภาพเช่นนี้ไปได้เลย” ญาณที่พิจารณารวบยอดเอานามรูปทั้งหมดพร้อมกันนี้ท่านเรียกว่า “สัมมสนญาณ”

พระพุทธโฆสเถระ ท่านกล่าวว่า อนึ่ง ญาณซึ่งรู้ทางถูกและทางไม่ถูกอย่างนี้ว่า “นี่เป็นทาง นี่มิใช่ทาง” ดังนี้ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกและไม่ถูก กลาปสัมมสนญาณ โยคีผู้ปรารถนาเพื่อบรรลุมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตินั้น เริ่มแรกควรทำโยคะ (คือการบำเพ็ญความเพียร) ในนัยวิปัสสนา ที่เรียกว่า กลาปสัมมสนะ (คือการกำหนดพิจารณาธรรมเป็นหมวดเป็นกอง) ก่อน (ถามว่า) เพราะเหตุไร ? (ตอบว่า) เพราะธรรมมีโอภาส (แสงสว่าง) เป็นต้นเกิดขึ้นแก่โยคีผู้แรกเริ่มปฏิบัติวิปัสสนา มัคคญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกและไม่ถูก) จึงเกิดขึ้น ความจริง เมื่อธรรมทั้งหลายมีโอภาสเป็นต้นเกิดขึ้น ท่านโยคีผู้แรกเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาก็มีมัคคามัคคญาณอยู่ด้วย ด้วยว่า กลาปสัมมสนะ (ญาณ) เป็นญาณเริ่มต้นของวิปัสสนา เพราะฉะนั้น ท่านจึงยกกลาปสัมมสนะ (ญาณ) นี้ขึ้นแสดงไว้ในลำดับของกัฏฐาวิตรณะ (วิสุทธิ) อีกประการหนึ่ง เพราะเมื่อตรึงปริยญา เป็นไปอยู่ มัคคามัคคญาณจึงบังเกิดขึ้น และตรึงปริยญาก็บังเกิดขึ้นในลำดับของญาณปริยญา เพราะฉะนั้น โยคีผู้ปรารถนาบรรลุ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตินั้น จะต้องทำโยคะในกลาปสัมมสนญาณ (การกำหนดรู้โดยความเป็นหมวดเป็นกอง) ก่อนบรรลุมัคคามัคคญาณ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564) กล่าวว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้ว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ ยกเอารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นมาพิจารณาเป็นหมวด ๆ ตาม

แนวไตรลักษณ์ ที่ละอย่าง ๆ เช่น พิจารณารูปโดยอนิจจลักษณะ โดยทุกขลักษณะ โดยอนัตตลักษณะ แล้วพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามลำดับและโดยลักษณะแต่ละลักษณะไปที่ละอย่าง การเจริญวิปัสสนาในขั้นที่จะเกิดวิสุทธิขั้นนี้ เรียกว่า **นยวิปัสสนา** (การเจริญวิปัสสนาโดยนัย) คือ พิจารณาโดยจับแ่งความหมายตามแนววิธีที่ท่านแสดงไว้ในพระบาลี เช่นว่า รูปร่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม จะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ก็ตาม ภายในหรือภายนอก ก็ตาม ฯลฯ ล้วนไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **กลาปสัมมสนะ** (การพิจารณาเป็นหมวด ๆ หรือรวบเป็นกลุ่ม ๆ อย่างที่อธิบายแล้วข้างบน) และความรู้ที่เกิดขึ้นในขั้นนี้ บางทีจัดเป็นญาณขั้นหนึ่ง เรียกว่า สัมมสนญาณ แปลว่า ญาณที่พิจารณา หรือตรวจตรา (นามรูปตามแนวไตรลักษณ์)

พระธรรมวชิรเมธี (มีชัย วีรปญโญ) (2564) กล่าวถึง สัมมสนญาณ คือ ปัญญาพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ของขั้น 5 ด้วยสัมมสนญาณตามคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีสภาพเสื่อมไป ลื่นไป สลวยไปและดับไป การรู้เห็นโดยความไม่เที่ยงและพินาศไป เป็นต้น ถ้าแบ่งตามคัมภีร์อรรถกถา คือ ก. รูปสัตตกะ คือ พิจารณารูปด้วยวิธี 7 อย่าง และ ข. นามสัตตกะ คือ พิจารณานามด้วยวิธี 7 อย่าง

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2554) กล่าวถึง สัมมสนญาณ ว่า เป็นปัญญาที่เห็นรูปนามเป็นไตรลักษณ์เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนา เรียกว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณที่เป็นไปด้วยอำนาจการพิจารณาธรรมมีขั้นเป็นต้น โดยความเป็นกลาปชื่อว่า สัมมสนญาณ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต การใช้ปัญญาย่นย่อธรรม 25 หมวด ที่เป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบัน เป็นต้นเหล่านั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การกำหนดรู้ธรรมต่าง ๆ ด้วยสัมมสนญาณดังกล่าวนี้เป็นไปด้วยความไม่เที่ยงเท่านั้น แม้การกำหนดรู้โดยความเป็นทุกข์เพราะเป็นสิ่งที่น่าสพึงกลัว หรือเพราะมีภัยประจัญหน้าอยู่โดยแน่นอน สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็นำเอาความน่ากลัวมาให้ ดูการนำเอาความน่ากลัวมาแก้เวทนาทั้งหลายใน สี่โหมปสูตร แม้การกำหนดรู้โดยความเป็นอนัตตา เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีแก่นสาร คือ ไม่มีอดีต ไม่มีผู้อยู่เป็นนิรันดร์ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้สลาย หรือไม่มีอำนาจในตัวเอง รูปใดไม่เที่ยงรูปนั้นเป็นทุกข์ ไม่สามารถห้ามความไม่เที่ยงหรือความเบียดเบียนเฉพาะหน้าด้วยความเกิดขึ้นและดับไปได้ ถ้าธรรมนั้นเป็นอดีตแล้ว ก็ไม่ควรเป็นไปเพื่ออาพาธ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นฤมล อภินิเวศ (2558) ได้ศึกษาเรื่อง “ปัญญารู้แจ้งสภาวะธรรมปัจจุบันขณะในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีความรู้ประจักษ์ชัดถึงสามัญญลักษณะทั้งสามของรูปและนาม คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญวิปัสสนาภาวนา ย่อมอนุমানรู้รูปนามทั้งหมดได้ว่า รูปนามที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทั้งหมดย่อมมีสภาวะอย่างนี้เช่นกัน โดยเปรียบเทียบกับรูปนามปัจจุบันที่ตนรู้เห็นประจักษ์ ในขณะที่เกิดความรู้แจ้งสภาวะธรรมดังกล่าวได้อย่างแท้จริงโดยกำหนดรู้อารมณ์ด้วยศีลธมฺปริยญา ไม่ใช่เกิดจากความคิดนึกหรือค้นหาเหตุผล จึงจะเรียกได้ว่าเกิดปัญญารู้แจ้งสภาวะธรรมปัจจุบันขณะตามลำดับญาณที่ 3 สัมมสนญาณ และเป็นการละความยึดถือว่าเป็นเราและของเรา

แม่ชีนันทพร โสภณ (2558) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการปิดกั้นอบายภูมิของพระโสดาบันในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า สัมมสนญาณ แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นรูป-นามเป็นไตรลักษณ์ เพราะเหตุว่ามีลักษณะ 3 อย่าง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูป-นาม แต่ที่รู้ว่ามีรูป-นาม ดับไปเพราะ เห็นรูป-นามใหม่เกิดดับสืบทอดแทนขึ้นมาแล้ว เห็นอย่างนี้เรียกว่า สันตติยังไม่ขาด และยังอาศัยจินตตามยปัญญาอยู่ อีกนัยหนึ่ง สัมมสนญาณ เป็นญาณที่ยากรูป-นามขึ้นสู่ไตรลักษณ์ รู้ว่ารูป-นามทั้งปวงนั้นปรากฏเป็นคราว ๆ เมื่อถูกรู้ และรูป-นามทั้งปวงนั้นล้วนหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ตกอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์

พระมหาสิทธิสา หิตภทฺโท (วิฑิตภทฺทราศย์) (2560) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษากระบวนการของญาณในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณที่พิจารณากำหนดจนหยั่งรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ

ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของนามรูป คือ หยั่งเห็นว่านามรูปเป็นไตรลักษณ์ กล่าวคือ ความเกิดและดับของนามรูป แต่ที่รู้ว่ำนามรูปดับไป ก็เพราะเหตุว่าเห็นนามรูปใหม่สืบทอดแทนขึ้นมาแล้ว องค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต 4 นั้นเอง การเห็นเช่นนี้นับว่าเป็นการเห็นที่สันตติยังไม่ขาด เหตุเพราะยังอาศัยจิตตามยปัญญาอยู่ แต่ญาณก็ได้แจ่มชัดและหมดจดขึ้นมาอีกขั้นหนึ่งแล้ว ว่าใช้ทางหรือมิใช่ทาง คือ สามารถตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิमितเป็นทางผิด แต่การกำหนดเท่านั้นจึงจะเป็นทางถูก

พระครูสุวรรณธีรวงศ์ (ทองดี ธีรวงศ์) (2558) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไตรณปริญญากับวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไตรณปริญญากับสัมมสนญาณ หมายถึง การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาลักษณะในสัมมสนญาณ ไตรณปริญญา ปัญญาที่พิจารณาลักษณะของการเกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรมเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเห็นไตรลักษณ์ของรูปนาม ชื่อว่า สัมมสนญาณ ซึ่งเป็นการเริ่มเข้าสู่วิปัสสนา ปัญญาที่แท้จริง การพิจารณาเห็นรูปนามทางทวารทั้ง 5 เป็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยแยกเป็น 4 นัย คือ กลาปสัมมสนนัย อทธานสัมมสนนัย สันตติสัมมสนนัย และชนสัมมสนนัย

สรุปความว่า ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์สัมมสนญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ด้วยการเจริญสติปัฏฐานเริ่มเห็นไตรลักษณ์ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่สันตติยังไม่ขาด ยังคงต้องใช้ความเพียรวิริยะ เพิ่มเติมด้วยสติ สมาธิ และปัญญา ในการพิจารณาต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร ฉบับนี้ ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการวิจัยต่าง ๆ ดังนี้

ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเรื่องสัมมสนญาณจากเอกสารทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมทั้งเอกสารวิชาการและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องที่นักวิชาการ ด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทได้เรียบเรียงไว้

เรียบเรียง ตรวจสอบความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือของข้อมูล ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของแหล่งที่มา โดยเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

กำหนดประเด็นเพิ่มเติม หรือรายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

วิเคราะห์ และสรุปคำตอบปัญหาการวิจัย ตามคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ โดยการเข้าพบกับอาจารย์ที่ปรึกษา และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางเป็นระยะ ๆ

ปรับปรุง แก้ไขเนื้อหา ตามคำแนะนำของคณะกรรมการสอบสวนนิพนธ์ และดำเนินงานตามขั้นตอนของบัณฑิตวิทยาลัย

ผลการวิจัย

สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สัมมสนญาณหมายถึงปัญญาที่ย่อธรรมทั้งหลายทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบันภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลวประณีต ไกลใกล้, ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ว่าเปลี่ยนแปลง เป็นภย ไม่มีแก่นสาร หรือปัญญาในการย่อแล้วกำหนดรู้ชัดสภาวะธรรมตามหลักปฏิจจนมุปบาท เป็นญาณที่เห็นสังขตลักษณะของนามรูป และเริ่มเห็นไตรลักษณ์ เห็นตรุนอุทัยพยุญาณหรืออุทัยพยุญาณอย่างอ่อน และเป็นช่วงวิปัสสนูปกิ

เลสปรากฏ หรือสภาวะธรรมที่มีการกำหนด การพิจารณาเห็นชัดในขั้น 5 ว่าไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีสภาพสิ้นไป เป็นภัยแล้วเสื่อมไป มีสภาวะอาศัยกันและเกิดดับไม่สามารถบังคับได้ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน โดยรวมตามสภาวะธรรม เรียกว่า พระไตรลักษณ์บ้าง ตีรณปริยญาบ้าง สัมมสนญาณบ้าง

วิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สัมมสนญาณในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคมีสภาวะที่สูงมาก คือ ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน การกำหนดสภาวะธรรมที่ปรากฏในขั้น 5 อันเกิดจากสัมผัสทั้งอายตนะภายนอกภายใน ทั้งในสัญญา เจตนา ตัณหา วิตก วิจารในรูป รส กลิ่น เสียง ธรรมารมณ์ หรือสภาวะธรรมที่ปรากฏในธาตุ กสณ อากาโร 32 ปสาท อารมณ์ ธาตุ อินทรีย์ ในภพที่หยาบ ปานกลาง ละเอียด แม้ในฉาน สมาบัติ ในปัจจุสมุปบาทที่ควรรู้อย่าง และเข้าถึงอริยสัจ 4 อีกทั้งสภาวะธรรมในอนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ทุกขานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นทุกข์) อนัตตานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นอนัตตา) นิพพิทานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) วิราคานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด) นิโรธานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) ปฏิณิสีกคานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสลละคืน) ว่าเป็นที่ควรรู้อย่าง หรือกล่าวตรงๆ ว่า สัมมสนญาณในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคมีทั้งสมณะและวิปัสสนาที่อาศัยกันและกันได้อย่างสมบูรณ์

ในวิปัสสนากถา (กล่าวด้วยวิปัสสนา) ด้วยมีสภาวะเดียวกันกับสัมมสนญาณ ในธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้ คือ ผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือสภาวะธรรม 3 อย่างมี อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา เข้าถึงอากาโร 40 อย่าง ซึ่งมีอนิจจานุปัสสนา 50 มีทุกขานุปัสสนา 125 มีอนัตตานุุปัสสนา 25 (200) จักสามารถหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามจักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และบทพบทวนเอกสารงานวิจัยมีความสอดคล้องกันทั้งสิ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการวิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้จะมีข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่สำหรับบุคคลที่สนใจศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งประเด็นข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

สัมมสนญาณ แม้จะจัดเป็นวิปัสสนาญาณต้น ๆ ในญาณ 16 หรือญาณ 73 และเป็นญาณที่สามารถกำหนดติดต่อ ต่อเนื่องพิจารณาธรรมประกอบไปกับนิพพิทานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) วิราคานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด) นิโรธานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) ปฏิณิสีกคานุุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสลละคืน) ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ทุก ๆ หน่วยองค์กรควรส่งเสริมสนับสนุนให้บุคคลกรได้มีการฝึกเจริญวิปัสสนาอยู่เนื่อง ๆ เพื่อเป้าหมายอันสูงสุด คือมรรคผล และพระนิพพาน

จากการ วิเคราะห์สัมมสนญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า เป็นสภาวะญาณที่มีปัญญาเห็นพระไตรลักษณ์ และสามารถพิจารณาธรรมเคียงคู่ไปกับญาณสูง ๆ ได้ หากมีการศึกษาเรื่องในประเด็นเดียวกันนี้ ควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้ ศึกษาสภาวะญาณขั้นต้นส่งถึงสภาวะขั้นสูงได้อย่างไร หรือ ศึกษาญาณ 73 เพื่อการเจริญสมถวิปัสสนา

เอกสารอ้างอิง

- นฤมล อภิเนศวร. (2558). *ศึกษาปัญญารู้แจ้งสภาวะธรรมปัจจุบันขณะในการเจริญวิปัสสนาภาวนา*(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสุวรรณธีรวงศ์ (ทองดี ธีรวโส). (2558). *ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมกับวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา*(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมวชิรเมธี (มีชัย วีระปญฺญ). *โพชฌงค์ องค์ธรรมให้ตื่นรู้จากนิทราคืออวิชชา*. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2554). *วิสุทธิมรรค*. สมเด็จพระพุทธมหาราชย์ อาจ อาสณมหาเถร แปลและเรียบเรียง. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- พระมหาประทีป สุขเสน และ วิโรจน์ คุ่มครอง. (2566). ฌานในฐานะเป็นบาทฐานของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(6), 1337–1346.
- พระมหาเถรชา หิตภทฺโท (วิฑิตภทฺธภาคย์). (2560). *ศึกษากระบวนการของญาณในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท*(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2554). *ปรมาตมโชติกะ ปริเฉทที่ 9 เล่ม 2 วิปัสสนากรรมฐาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). (2562). *วิปัสสนาธุระ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)*. กรุงเทพฯ: สาละพิมพ์การ.
- พระสุจินตนิท หนูชูสีห์สกุล. (2568). วิเคราะห์สัมมปธาน 4 เพื่อการบรรลุธรรม. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 7(1), 149–158.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีนันทพร โสภณ. (2560). *ศึกษาการปิดกั้นอบายภูมิของพระโสดาบันในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท*(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 56). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- Damnoen, S., & Somruay Pindon, P. P. (2025). A Synthesis of Buddhist Principles based on King's Philosophy towards Sufficiency Agricultural Learning for Community Self-Reliance. *Journal of Educational Management and Research Innovation*, 7(1), 1–12.
- Klomkul, L., Damnoen, S., Sawasdee, U., & Wilairatdanakun, A. (2023). Network Development of Buddhist Communication Innovative Space for Media Literacy of Thai Youths. *Journal of Namibian Studies: History Politics Culture*, 35, 919-935.